

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN YUXARI KURSLARINDA AUTENTİK MATERIALLARDAN İSTİFADƏ YOLLARI (İngilis dili materialları əsasında)

İxtisas: 5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası (ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Qönçə Xanlar qızı Hacıyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Gülnar Cabbar qızı Hüseynzadə

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ülviyyə Davud qızı Hacıyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Minəvvər Firudin qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində fəaliyyət göstərən FD 2.15 Dissertasiya Şurasının nəzdindəki BED 2.15/1 Birləşmiş Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının Sədri: tarix elmləri doktoru, professor
Cəfər Məmməd oğlu Cəfərov

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: pedaqogika elmləri doktoru, dosent
Şərafət Aram qızı Baxışova

Elmi seminarın sədri: pedaqogika elmləri doktoru, professor
Dilarə Əbdül qızı İsmayılova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövr xarici dillərin öyrənilməsini zəruri tələbata çevirib. İndi müstəqil Respublikamızın ölkəmizdə və dünya ölkələrində müxtəlif səviyyələrdə çalışan yüksək ixtisaslı dil mütəxəssislərinə böyük ehtiyacı var.

Bu məqsədlə təhsilimizdə aparılan dəyişikliklər, yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) işlənilib istifadəyə verilməsi məsələnin həll olunmasını tənzimləməyə xidmət edən amillərdəndir. Ölkəmizdə dünya təhsilinə, Avropa standartlarına müvafiq hazırlanan məzmun standartları təhsilimizin yeniləşməsinə, beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunmasına zəmin yaradır.

2005-ci ildə Respublikamız Azərbaycan təhsilini Avropa təhsilinə inteqrasiya etmək məqsədi ilə Boloniya prosesinə qoşularaq ölkəmizdə təhsilin keyfiyyətinin daha da artırılmasına nail oldu. Boloniya prosesində təhsil sistemi balanslı şəkildə inkişaf edir, hər bir millətin xüsusiyyətləri, tarixi, adət-ənənələri qorunur və hörmətlə yanaşılır.

Dil effektiv ünsiyyət qurmaq üçün əsas vasitədir. Xarici dillər arasında dünyanın aparıcı dillərindən olan İngilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. İngilis dilinin tədrisində 4 məzmun xətti, nitq fəaliyyət növü *dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı* əsas götürülür, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına zəmin yaradır, kommunikativliyin təmin olunmasında, autentik materialların mənimsənilməsində mühüm vasitə rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş *“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda ölkəmizdə təhsilin inkişafına nail olmaq üçün beş strateji istiqamət müəyyənləşdirilmişdir...., səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlümlü təhsilin məzmununun yaradılması bu strateji xətlərin əsasını təşkil edir*¹.

Bu strategiyalardan irəli gələn vəzifələrdən biri də dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemin həllinə nail olmaq üçün “Dil

¹ “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2013, 25 oktyabr.

fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materialların tədrisi yolları”nın (ingilis dili materialları əsasında) araşdırılması məsələsidir.

Digər tərəfdən autentik materialların tədrisi metodikası sahəsində xüsusi tədqiqat aparılmamış və yaxud bu məsələyə məhdud sayda tədqiqatlarda toxunulmuşdur və bu da aktualığı şərtləndirən digər bir cəhətdir.

M.Ə.Quliyeva, G.Hüseynzadə, D.İsmayılova, Ə.Səfiyev, Ə.Ş.Şirəliyev, G.M.Camalova, E.N.Solovyova, Q.T.Eremeeva, E.İ.Passov, Q.V.Roqova, İ.N.Veraşaqina, R.Slavin, S.Şatılov, İ.A.Bredixina, İ.D.Qalskova, M.Y.Demyanenko, İ.L.Bim, K.Brumfit, R.Qardner, K.Qrin, E.Kristofer, A.Halidey, C.Harmer, D.Haymz, R.Karter, A.Vidouson, J.Villis və başqa tanınmış mütəxəssislər problemə müraciət etmiş və onun müxtəlif aspektlərini araşdırmışlar. Xarici dillərin tədrisində müvafiq problemlər yalnız metodist alimlər deyil, həm də M.Həmzəyev, Ə.Əlizadə, H.Əlizadə, R.Əliyev, N.Kazımov, A.Abbasov, H.Əhmədov, N.Zeynalova, İ.Cəbrayilov, A.Leontyev, B.Lomov, V.Artyomov, B.Belyayev, J.Zimnyaya, N.Jinkin, L.Vıqotski, Z.İ.Klıçnikova, S.K.Folomkina, B.B.Sudakov kimi tanınmış pedaqoq, psixoloq və psixolinqvistlər tərəfindən də tədqiq edilmişdir. Bizim dissertasiya işimizdə dil fakültələrində ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələrdə ingilis dillinin tədrisində autentik materiallardan istifadə etməklə tələbələrdə canlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması tədrisinin səmərəliləşdirilməsi yolları araşdırılır, problemin nəzəri və praktik aspektləri tədqiq edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini ingilis dillinin tədrisində autentik materiallardan istifadə etməklə tələbələrdə canlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması prosesi və müəllimin bu prosesi təkmilləşdirmək üçün tədris fəaliyyəti təşkil edir.

İngilis dilinin tədrisində tələbələri canlı ünsiyyətə hazırlamaq məqsədi ilə autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının formalaşdırılması yolları, tədris üsulları, bu işin **predmetini** təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İngilis dilinin tədrisində tələbələri canlı ünsiyyətə hazırlamaq məqsədi ilə autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının yaradılması, inkişaf etdirilməsi və formalaşdırılması üzrə işin təşkili və səmərəli yollarını işləyib tövsiyə etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə müvafiq qarşıda duran **vəzifələr** aşağıdakılardan ibarətdir:

1) dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilinin tədrisində tələbələri canlı ünsiyyətə hazırlamaq məqsədi ilə autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının kommunikativ tədrisinin səmərəli üsul və yollarını müəyyən etmək məqsədilə mövcud ədəbiyyatı təhlil etmək;

2) dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilinin tədrisində autentik materialların tədrisi ilə bağlı son araşdırmaları sistemləşdirmək;

3) dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilinin tədrisində autentik materialların tədrisi vasitəsilə tələbələrin canlı ünsiyyətə girmələrini təmin etmək baxımından təlim üsullarını, proqram və dərslikləri təhlil etmək;

4) fərqli yanaşma və təcrübələri, tətbiq olunan priyomları öyrənmək, təhlil etmək və effektiv yollarını araşdırmaq;

5) dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilinin tədrisində autentik materialların mənimsənilməsi ilə bağlı eksperiment aparmaq;

6) dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilinin tədrisində autentik materialların mənimsənilməsi sahəsində eksperimentlərdən əldə olunan nəticələri təhlil etmək və ümumiləşdirmək;

7) autentik materialların mənimsənilməsinə və canlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına zəmin yaradan çalışmalar və müvafiq forma işləyib hazırlamaq.

Tədqiqat metodları. Tədqiq zamanı müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur: nəzəri təhlil və tərkib, pedaqoji müşahidə, müsahibə, söhbət, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, sinxron-təsviri metod, riyazi statik metodlar, pedaqoji eksperiment.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İngilis dili dərslərində autentik materiallardan düzgün və məqsədyönlü şəkildə istifadə nəticəsində canlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması təmin edilir.

2. Autentik materiallardan istifadə etməklə, canlı ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmə kontekstində mərhələli iş aparılır.

3. İngilis dili dərslərində autentik materiallardan istifadə etmək-

lə, canlı ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması ilə bağlı müəyyən problemlər aradan qaldırılsa da, onların bəziləri qalmaqdadır, məhz bu istiqamətdə müvafiq tövsiyələr verilir.

4. İngilis dilinin tədrisində autentik materiallarla bağlı mövcud tədris proqramında (sillabusda) müəyyən çatışmazlıqlar mövcuddur və onların aradan qaldırılmasına müəyyən təkliflər verilir.

5. İngilis dilinin tədrisində autentik materiallarla bağlı dərslik və dərs vəsaitləri azərbaycanlı tələbələr üçün yararlı olmaqla, günün tələblərinə cavab verməsi nəzərdə tutulur.

6. İngilis dilinin tədrisində autentik materiallarla bağlı nəzərdə tutulmuş metodik forma və onun əsasında yerinə yetirilmiş çalışmaları tələbələrin rast gəldikləri çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün öz səmərəliliyini sübut edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ölkəmizdə ingilis dilinin tədrisində autentik materiallar vasitəsilə canlı ünsiyyət bacarıqlarına istənilən səviyyədə yiyələnmək üçün müasir texnologiyalardan, müvafiq innovativ üsul və vasitələrdən, lazımi texnikalardan istifadə etməklə kommunikativ və aksionel-perspektiv – aksionel (bu yanaşma kommunikativ yanaşmanın davamı olub, qeyri-verbal, hərəkəti fəaliyyəti, öyrənən hər zaman *“hərəkətdə olaraq öyrənməlidir”* prinsipini əsas götürür, Fransa və digər Avropa ölkələrində bu yanaşma geniş yayılıb) yanaşmaya müvafiq çalışmalar və optimal forma işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ingilis dilində tələbələrdə autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının formalaşmasından, nəzəri biliklərin və fikirlərin ümumiləşdirilməsindən, Azərbaycan auditoriyasında autentik materialların nəzəri baxımdan fərqlərinin müəyyənəşdirilməsindən, canlı ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə aid tapşırıqlardan istifadənin xüsusiyyətləri və imkanlarının nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə ingilis dilinin tədrisi prosesində tələbələrdə canlı ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmək üçün autentik materiallardan istifadənin səmərəli yollarının müəyyən olunması və kommunikativ və aksionel-perspektiv aksionel yanaşmaya müvafiq, ünsiyyət prosesini tənzimləyən autentik çalışmalardan geniş

istifadə ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat üçün dil materialları və eləcə də misallar müasir ingilis, amerikan, rus və Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərlərindən, həmçinin İngilis dilini tədris edən müəllimlərin istifadə etdiyi materiallardan və internet mənbələrindən götürülərək istifadə edilmişdir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə edilərək müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Tədqiqat işinin nəticələri haqda müntəzəm olaraq kafedra iclaslarında hesabat verilmişdir.

Tədqiqatın başlıca ideyaları müxtəlif elmi jurnallarda və həm də Rusiyada nəşr edilən dünya səviyyəli toplularda dərc edilmiş məqalələrdə öz əksini tapmışdır. İddiaçının 9 adda məruzə və tezisi respublika və xarici ölkələrdə keçirilmiş elmi konfranslarda müzakirə edilmiş və konfransın materiallarında çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsinin nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, 6 paragraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın girişi 5 səhifə (8580 işarə), I fəsil 54 səhifə (96485 işarə), II fəsil 63 səhifə (88613 işarə), nəticə 5 səhifə (8009 işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 16 səhifə, əlavələr 8 səhifə olmaqla, işin ümumi həcmi 153 səhifədən (201687 işarə) ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılıraq təqdim olunur, tədqiqatın obyektı və predmeti, onun məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə təqdim edilən əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yeniliyi qeyd olunur, dissertasiyanın aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin nəzəri əsasları**” adlanan **birinci fəsl**i üç paragrafdan ibarətdir. Burada ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin linqvistik əsasları, pedaqoji-psixoloji və didaktik əsasları araşdırılır.

Autentik material deyəndə nə nəzərdə tutulur? Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “*autentik*” sözünün mənası “həqiqi olan, gerçək, əsl, doğru, güvənilən, sənədlə təsdiq olunmuş” deməkdir². “*Autentik material*” orijinal material, dildaşıyıcısının nitqi, yəni adaptə olunmamış, uyğunlaşdırılmamış sadələşdirilməmiş nitqdır. İngilis dilinin tədrisində autentik materiallar vasitəsilə tələbələri real ünsiyyətə, dildaşıyıcısı ilə sərbəst danışığa hazırlamaq dil tədrisində əsas məqsəd hesab olunur. Bunun üçün xarici dillərin tədrisində tələbələrdə nitq fəaliyyətinin 4 növü: *dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı* bacarıqlarının inkişafı və həm də məzmun xətləri hesab olunan bu növlərin hər birinə aid tədris materialları ilə yanaşı, autentik materiallar vasitəsilə ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək dövrün tələbidir.

Ünsiyyət, ilk növbədə, təcrübə mübadiləsi, fəaliyyət metodları, bacarıq və fəaliyyət nəticələrinin olduğu bir sosial prosesdir. E.İ.Passov ünsiyyətin insanların rəşional və emosional qarşılıqlı əlaqəsi olduğunu göstərir və qeyd edir ki, ünsiyyət zamanı düşüncələr və onların təzahür forması ortaya çıxır, həyat tərzi yaranır. Bu, insanın şüurunun və şəxsiyyətinin formalaşmasının ən vacib şərtidir³.

Ünsiyyət vasitələri reseptiv, interaktiv, məlumatverici və s. nəzərdə tutulur. Ünsiyyət vasitələri verbal (lingvistik, yəni sözlə ifadə

² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [4 cilddə] / – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006.

³ Пассов, Е.И. Программа – концепция коммуникативного иноязычного образования / Е.И.Пассов. – Москва: Просвещение, – 2000. – 173 с.

olunan və nitq fəaliyyətinin əsas növləri: dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı) və qeyri-verbal (paralinqvistik, yəni, mimika, üz ifadələri, jestlər, intonasiya, temp, duruş və s.) olmaqla iki yerə bölünür.

Ünsiyyət vahidləri dedikdə, situasiyanın qarşılıqlı münasibətlər sistemi kimi başa düşülməsi nəzərdə tutulur. Məhz buna görə, situasiya ünsiyyət vahidi olduğundan, xarici dillərin tədrisində dərslər situasiya üzərində qurulur. Baxmayaraq ki, bu situasiyalar real situasiya deyil, tədrisi, öyrənməni inkişaf etdirmək üçün qurulur. Amma tələbələr bu situasiyaların tədrisi vasitəsilə tədricən autentik materialların, yəni orijinal materialların mənimsənilməsinə və orijinal situasiyalara, yəni dildaşıyıcısının ünsiyyətinə hazır olurlar⁴.

Ünsiyyətin formalaşmasında nitq fəaliyyətinin əsas növlərinin qısa təsvirini nəzərdən keçirək.

Nitq fəaliyyətinin şifahi və yazılı olmaqla, iki növü (reseptiv, produktiv), onların da hər birinin özlüyündə iki növü var: reseptiv-dinləyib-anlama və oxu, produktiv/ekspressiv – danışma və yazı. Şifahi nitqə dinləyib-anlama və danışma, yazılı nitqə isə, oxu və yazı aiddir.

Şifahi və yazılı nitq, ayrılmaz tərəflər kimi, birlikdə fəaliyyət göstərir; ünsiyyət prosesində natiq və dinləyici tez-tez yerləri dəyişdirir (həm də oxuyan və yazan). Buna görə təlim prosesi birgə fəaliyyətə və qarşılıqlı asılılığa davam edir. Əks halda, nitq fəaliyyətinin bir növünün geriliyi, digər növün inkişafına mane olur.

Dil hadisələri üç yerə bölünür: dil, nitq, nitq fəaliyyəti. L.V.Şerba dilin üç aspektini ayırmağı təklif edir: nitq, yəni danışma və anlama prosesi; dil, yəni dil təcrübəsi (tətbiq); linqvistik material, yəni dil materialları.

Dinləyib-anlama, danışmadan fərqli olaraq, nitq fəaliyyətinin reseptiv bir formasıdır. Onun forması daxili və ifadə olunmamışdır. Ancaq dinləyən ünsiyyətə müvafiq hərəkət edir: onun reaksiyası (gülüş, istəklər, jestlər) dərhal hiss olunur. Beləliklə, dinləyib-anlama nitq fəaliyyətinin reaktiv növüdür.

⁴ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с. 8-9.

Dinləyib-anlama birbaşa autentik, orijinal, yəni, dil daşıyıcısının nitqi yaxud dialoji ünsiyyət və dolayı yolla, yəni radio, televiziya vəs. vasitəsi ilə ola bilər.

Dinləyib-anlamanın məqsədi: müxtəlif nitq növləri (monoloji və dialoji) üzrə dinləmə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Tədris vasitəsi olaraq isə dinləyib-anlama aşağıdakı hallarda istifadə olunur:

1) yeni dil materialının tanınması;

2) dil materiallarının mənalı ilə birlikdə düzgün tələffüz vərdişlərinin yaradılması prosesində yadda saxlanması⁵.

Məlumdur ki, nitq fəaliyyətinin növlərini mənimsəmək xarici dil tədrisinin vahid sistemi çərçivəsində həyata keçirilir. Dinləyib-anlama bu ümumi sistemin yalnız bir komponentidir və buna görə bütün digər komponentlərlə qarşılıqlı əlaqədədir. Danışma və ya ifadəli nitq, şifahi verbal ünsiyyətin dinləyib-anlama ilə birlikdə həyata keçirilməsinə imkan verən mürəkkəb çoxşaxəli bir prosesdir⁶.

Nitq fəaliyyətinin linqvistik və psixoloji tədqiqatları göstərir ki, şifahi və yazılı ünsiyyət formaları, bütün müvafiq xüsusiyyətlərinə görə ayrıca sistem deyil, həm də reseptiv və produktiv ünsiyyət formasıdır.

Bu iki proses arasındakı əsas fərq onların son nəticələridir – dinləyib-anlama üçün məlumatların koddan çıxarılması yəni başa düşülməsi, danışma üçün isə məlumatların kodlaşdırılması, yəni fikrin ifadə olunması.

Məlumdur ki, danışmanın, şifahi nitqin iki forması – dialoji və monoloji nitq mövcuddur. Monoq, bir insanın az və ya çox dərəcədə düşüncələrini, niyyətlərini, hadisələri qiymətləndirməsini ifadə edən bir nitqidir. Dialoq iki və ya daha çox şəxs arasında birbaşa fikir mübadiləsinin olduğu nitq formasıdır⁷.

⁵ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с.18.

⁶ Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе / Г.В.Рогова, И.Н.Верещагина. – Москва: Просвещение, – 2000. – с.132 .

⁷ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с.31-33.

Dialoji nitqin tədris vahidi dialoji vahiddir (dialoji vahid – məzmun və formaca bir-biri ilə əlaqəli iki yaxın ifadələrin, replikalарın məcmusudur). Monoloji nitqin tədrisi vahidi – mürəkkəb sintaktik vahid, semantik bloklarda ümumi mövzu ilə birləşən iki və ya daha çox cümlə ardıcılığı şəklində mövcud olan nitq seqmentidir.

Monoloji və dialoji nitqin xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq, tədris zamanı məqsədin müxtəlif sosial vəziyyətlərdə şifahi nitq ünsiyyətini həyata keçirmək qabiliyyətini inkişaf etdirmək olduğu müəyyən olunur⁸.

Bu baxımdan, autentikliyin təsiri müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Ənənəvi olaraq, danışma tədrisinin məzmununun üç komponenti fərqləndirilir: dilçilik, psixoloji və metodoloji. Dilçilik komponenti müəyyən mövzular çərçivəsində müəyyən tədris situasiyalarında mənimsənilən dil və nitq vahidlərinin istifadəsindən; psixoloji komponent – ifadəli nitq vərdiş və bacarıqlarını mənimsənilməsindən; metodoloji komponent – dayaqlardan istifadə etmək, danışmanın həyata keçirilməsi üçün zəruri olan fəaliyyətləri yerinə yetirmək, monoloji nitqi mənimsəmək üçün öz dəstəyini yaratmaq qabiliyyətinin formalaşmasından ibarətdir.

Danışma bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafında dəstək, dil, nitq və məzmun verbal və qeyri-verbal olmaqla iki yerə bölünür. Onların sayı və seçimi xüsusi öyrənmə şərtlərindən asılı olaraq müəyyən edilir: 1) tələbələrin ümumi təhsil səviyyəsi və yaşı; 2) dil səviyyəsi; 3) nitq situasiyalarının xüsusiyyətləri; 4) nitq tapşırığının xarakteri / ünsiyyətin bütün iştirakçıları tərəfindən nitq tapşırığının başa düşülmə dərəcəsi; 5) tələbələrin fərdi xüsusiyyətləri.

İlkin mərhələdə, təsviri dəstək geniş istifadə olunur, dəstəyin kompleks şəklində olması vacibdir (həm dil formasına, həm də nitqin məzmununa müvafiq): şəkil, və ya seriya şəkillər, videofilmlər – əvvəllər əldə edilmiş dil materialından (leksik, qrammatik) fikrini sərbəst ifadə bacarıqlarını mənimsəmək üçün.

İkinci paragraf **“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin pedaqoji-psixoloji əsas-**

⁸ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с. 35.

ları” adlanır. Dinləyib-anlama, nitq fəaliyyətinin mürəkkəb bir növüdür, çünki real ünsiyyətdə dinləmə prosesi təkrar olmur və təhlil və qeyd edilə bilməz. Yeni məlumatlar köhnəni əvəz edir, yuxarıda deyilənlər təkrar olunmadan yox olur. Çox vaxt eşitdikləri üzərində düşünmək üçün vaxt olmur və buna görə də tez-tez dinləniləni anlamama mümkün olmur və ünsiyyət prosesi pozulur.

Autentik materiallardan istifadə zamanı da dinləyib-anlamanın kifayət qədər çətinlikləri var. Dinləyib-anlama prosesinin psixoloji və fizioloji baxımdan necə baş verdiyini ətraflı nəzərdən keçirək.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dinləyib-anlama nitq fəaliyyətinin reseptiv formasına aiddir və səslənən nitqin qavranılması və anlaşılmasını təmsil edir.

Ünsiyyətin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı komponentlər lazımdır: mənbə (nətiq); eşitmə kanalından ötürülən bir mesaj (mətn); qəbuledici (dinləyici). Eyni zamanda, ünsiyyət aktı müəyyən bir vəziyyətdə baş verir – səslənən mətn həmişə müəyyən bir dinləyiciyə ünvanlanır. Kimin danışdığını və kimə müraciət etdiyini müəyyən etmək lazımdır. Dinləyici yalnız mətni dərk etmir, həm də onunla əlaqə qurur. Mətn dinləyicinin bu mətndə axtarışında yaddaşına dönməsini istədiyi siqnalları yayır və bu da yenidən mətndə istifadə olunur. Dinləməib-anlamanın əsasını, hər hansı bir proses kimi, müəyyən psixofizioloji mexanizmlər: qavrayış, tanıma və dərk etmə təşkil edir.

Qavrama mexanizmlərinə daxili mənimsəmə mexanizmi, əməliyyat və uzunmüddətli yaddaş, identifikasiya, müqayisə, gözləmək (ehtimal proqnozlaşdırma) daxildir.

Dinləmənin müvəffəqiyyəti sözdə eşitmə yaddaşının mexanizmləri ilə əlaqələndirilir və “*əməliyyat qavrayış vahidi*”nin ölçüsünə, yəni nitq hissələrini yaddaşda tutma qabiliyyətinə bağlıdır. Səsli mətni başa düşmə prosesi, onun sonrakı təfsirinin mümkünlüyü, nitqin qəbul edilmiş seqmentlərini yaddaşda saxlamaq qabiliyyətindən asılıdır. Tələbə eşitdiyi məlumatları dərk etmək üçün vaxt əldə edərək söz və ifadələri başında/yaddaşında saxlayır. Bununla birlikdə, daxili tələffüzün iştirakı olmadan eşitmə məlumatının alınması mümkün

deyil⁹.

Beləliklə, qavrayışın operativliyi (səs yaddaşının/dinləmənin operativliyi) daxili simulyasiyadan asılıdır (düzgün təqlid → düzgün tanıma) nəticədə → eyniləşdirmə (qəbul olunan nitqin uzunmüddətli və davamlı yaddaşılması/müqayisəsi), yəni daha uzunmüddətli yaddaş, daha yaxşı identifikasiya deməkdir.

Dinləyib-anlamanın müvəffəqiyyəti dinlənən mətne yaradılan maraqlardan asılıdır. Əslində reallığın bir növ qabaqcadan əks olunması nəticəyə nail olmanın əsasını təşkil edir. Tanımadan dinləyici anlamaya doğru gedir¹⁰.

Dinləyib-anlamanın strukturuna gəlinəcə, dinləyib-anlama da, nitq fəaliyyətinin digər növləri kimi, öz üfüqi quruluşuna malikdir. I.A.Zimnyaya dinləmədə üç mərhələni ayırır: motivasiya-həvəsləndirici, analitik-sintetik və fikrini ifadə etmə¹¹.

A.A.Leontyev isə yoxlama mərhələsinin zəruriliyindən danışır. Həvəsləndirici-stimullaşdırıcı mərhələ kommunikativ tapşırıqlar vasitəsilə hərəkətə gətirilir. Tələbələr dinlədikləri və xüsusi olaraq nələri eşitməli olduqları barədə əvvəlcə məlumatlandırılmalıdırlar. Motiv, bir qayda olaraq, maraqlı bir ekspozisiya, müəllif haqqında söhbət, əsərin mövzusu vəs. ilə yaradılır. Təbii ünsiyyətdə qavrayış və dərk üçün motiv mənbəyi ünsiyyət mövzusu və həmsöhbətdir (onun ünsiyyət tərzini, dinləyicinin diqqətini cəlb etmək bacarığı və s.).

Dinləyib-anlamanın nəticəsi də daxil olmaqla, bütün bu proseslər gizlidir, yəni dinləmə sahəsindəki tətbiq mərhələsi/fikrini ifadə etmə analitik-sintetik ilə birləşir.

Təlimin məzmununun psixoloji komponenti, hər şeydən əvvəl, dinləyib-anlamanın mexanizmlərini təmin edən hərəkətlər, habelə xüsusi dil və nitq materialını mənimsəməyə xidmət edən tapşırıqlar vasitəsilə vərdiş və bacarıq formalaşdırmağı nəzərdə tutur.

⁹ Жинкин, Н.И. Механизмы речи / Н.И.Жинкин. – Москва: Академия педагогических наук, – 1958. – 370 с.

¹⁰ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с. 16.

¹¹ Зимняя, И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А.Зимняя. – Москва: Просвещение, – 1985. – 160 с.

Dinləyib-anlama üzrə aşağıdakı bacarıqlar fərqləndirilir:

1) əsas məzmunun ikinci dərəcəli məzmundan ayrılması;

2) mövzuunun müəyyənləşdirilməsi;

3) mətni semantik/mənalı hissələrə bölmək;

4) məntiqi əlaqələrin qurulması;

5) əsas fikri vurğulamaq;

6) məzmunun müəyyən bir sürətlə, müəyyən bir müddətdə, heç nəyi ötürmədən sona qədər qəbul edilməsi.

Psixoloji komponent fonetik, leksik və qrammatik bacarıqların yüksək səviyyədə formalaşması əsasında, səslənən xarici dil nitqinin yüksək səviyyədə başa düşülməsi bacarığını formalaşdırmaqdır¹².

Dinləmə bacarıqlarının inkişafının aşağıdakı düstura görə həyata keçirildiyini təsəvvür etmək vacibdir.

Xarici dillərin yuxarı kurs tələbələrinə autentik materiallardan istifadə yolu ilə tədrisində məqsəd tələbələrin keçdikləri mövzuda rəhbərlik fikri söyləmələrinin və tərəkümlərinin inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Bütün bunlar monoloji hazırlıqlı şifahi nitq formasına daxildir.

Monoloji nitq təlimin zərurətindən danışarkən L.V.Şebra fikrini aşağıdakı kimi şərh edərək qeyd edir ki, çox az adam monoloji nitqə qabildir, tələbələrin çoxu rəhbərlik danışmağı bacarmır və bütün bunları hər gün müşahidə etmək olar.

Bir cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrdə nitqin aktiv və passiv formaları eyni vaxtda baş vermir. Belə ki, tələbələr, birinci növbədə, passiv nitqə yiyələnirlər. Onlar digərlərinin danışığını başa düşür, onların dedikləri sözlərə reaksiya verirlər. Tədrisən onlarda aktiv nitq formalaşır və onlar da sözlərdən bilavasitə fəal şəkildə istifadə etməklə ünsiyyətə girirlər. İngilis dilinin öyrənilməsi zamanı bu hal daha aydın təzahür edir. İngilis dilinin öyrənilməsinin ilkin mərhələsində passiv nitq üstünlük təşkil edir. İngilis dili öyrənən adam həmin mərhələdə xeyli sözü aydın başa düşdüyü halda onlardan öz fəal nitqində istifadə etməkdə çətinlik çəkir. Lakin həmin dilə, onun lüğət ehtiyatına dərindən yiyələndikdən sonra aktiv nitq forma-

¹² Рогова, Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г.В.Рогова, Ф.М.Рабинович, Т.Е.Сахарова. – Москва: Просвещение, – 1991. – с. 120.

sından istifadədə də çətinlik çəkmir. Və bundan sonra autentik materialların mənimsənilməsi prosesi asanlaşır.

Psixoloji baxımdan oxu texnikası və oxu anlayışından (yəni prosedur və məzmun aspektlərindən) ibarət vahid bir prosesdir. Anlama oxu texnikası ilə əlaqəli olub məqsəd və ya vasitə kimi çıxış edir. Oxuda fəaliyyət olaraq motiv fərqləndirilir (çap olunmuş bir sözün köməyi ilə ünsiyyət), məqsəd (oxucuya maraq göstərən məlumatları əldə etmək), fəaliyyət şərtini (bir dilin qrafik sistemini və məlumat alma metodlarını mənimsəmək), nəticəni (mətni müxtəlif dəqiqlik dərəcəsi ilə başa düşmək) ayırd etmək olar. Struktur olaraq, digər nitq fəaliyyət növləri kimi, oxu da tədris zamanı addım-addım inkişafı, səviyyələr üzrə işi xarakterizə edir. Əksər metodistlər oxunun tədrisi ilə bağlı aşağıdakı mərhələləri müəyyənləşdirirlər: 1) *motivasiya*; 2) *analitik və sintetik*; 3) *yoxlama və icra*.

Nəticə etibarilə, oxu tədrisi nitq fəaliyyətinin digər növləri kimi, yəni addım-addım bir proses kimi qurulur və mətn öncəsi bir mərhələni əhatə edir, yəni oxudan əvvəl: motivasiya, oxuya hazırlıq, oxu zamanı, və oxudan sonrakı mərhələlər. Son mərhələ, alınan məlumatların işlənməsi, dərk edilməsi və düzgün başa düşülməsinin izlənməsi ilə əlaqələndirilir. Tədrislik prinsipinə müvafiq nəticədə orijinal mənbələrin oxusu asanlaşır.

İngilis dilində şifahi ünsiyyətin mənimsənilməsində yazı və yazılı nitqin əhəmiyyəti, autentik yazı materiallarının istifadəsi təkzib olunmazdır. Uzun müddət xarici dillərin tədrisində yazınının tədrisi ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edirdi. Yazı digər nitq fəaliyyət növlərinin tədrisi üçün bir vasitə kimi çıxış edirdi. Beləliklə, yazının rolunun artması həm aşağıdan – kütləvi məktəbdən, həm də yuxarıdan – elmdən gəldi. Müasir dövrdə yazmaq və tələbələrə fikirlərini yazılı şəkildə ifadə etməyi öyrətmək yazıya münasibəti kəskin şəkildə dəyişdi. Öyrənmə məqsədi olaraq yazı xarici dil tədrisinin bütün mərhələlərində bütün növ təhsil müəssisələri üçün proqramlarda mövcuddur, çünki əsas didaktik qayda nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin hər birinə fərqli yanaşma ilə qarşılıqlı və paralel tədrisdən ibarətdir. Bu yarımfəsildə nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin tədrisinin psixoloji baxımdan çətinlikləri araşdırıldı, dinləmə, görmə, qavrama, yaddasaxlama, müqayisə etmə, eyniləşdirmə və s. fəaliyyətlər vasitə-

silə autentik materialların tədrisinin mümkünlüyü və nəticə etibarlı ilə kommunikativ və perspektiv-aksionel yanaşmaya müvafiq ünsiyyət bacarıqlarının yuxarı kurs tələbələrinə aşılması qənaətinə gəlini.

“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin didaktik əsasları” adlanan üçüncü paraqrafda ingilis dilinin tədrisində autentik materiallardan istifadə edərək dilin mənimsənilməsi üçün, nitq fəaliyyətinin növlərinin metodoloji əsaslarını tədqiq etməyə çalışdıq.

Metodoloji komponent (metodik) ümumi təhsil və kompensasiya (müstəqil işləmək, idarə etmək və təşkilati bacarıqlar) bacarıqları olub, xarici dili qavramaq və dərk etmək üçün tələbəyə təlim texnikasını öyrədir.

Maraqlı məlumatlar ingilis metodistləri tərəfindən təqdim olunur: ünsiyyət aktında verbal nitq (səslənən, sözlə ifadə olunan nitq) 35% yer tutur, qalan hissəsi isə qeyri-verbal nitqə aid olur¹³.

Müasir metodologiya, tələbənin müəyyən bir dinləmə alqoritmindən istifadə etməsini (səs mətnindən məlumat çıxardarkən) inkişaf etdirməyi təklif edir: 1) Mətnin və ya rəvayətin adını vurğulamaq. 2) Şəxsləri və hadisələri göstərmək. 3) Dinlənilənlərə öz münasibətini bildirmək¹⁴.

Dinləyib-anlamanın tədrisi texnologiyasından danışarkən, birinci növbədə, dinləyib-anlamanın tədrisi zamanı müəllimin xarici dildə ünsiyyət üçün nitqinin nümunə olması vacibdir. Tələbə hər dərsdə öz qabiliyyətinə əmin olmalı, xarici dildə olan nitqi başa düşməlidir. Bu, onun dildə ünsiyyət qurmaq istəyini inkişaf etdirir, xarici dildə öyrənmək həvəsini artırmaq üçün vacib bir stimuly kimi çıxış edir.

Metodistlər ənənəvi olaraq mətn üzərində işi aşağıdakı mərhələlərə ayırmağı təklif edirlər: 1) mətni dinləməzdən əvvəl; 2) mətn dinləyərkən; 3) mətni dinlədikdən sonra.

Yuxarıda göstərilən üç mərhələli sxemə əsasən sadələşdirilmiş

¹³ Судаков, В.В. Педагогический эксперимент. Организация, методика, управление. Актуальный характер экспериментально-педагогической деятельности / В.В.Судаков. – Ленинград: Просвещение, – 1989. – с. 109.

¹⁴ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с. 20-21.

dinləmə təlimi aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər: 1) Təlimat və ilkin tapşırıq. 2) Audiomətnin qavranılması. 3) Audiomətnin başa düşülməsinin yoxlanılması.

Tələbələr müvafiq tədris materiallarını, yəni dərsliyə müvafiq pedaqoji məqsədlə hazırlanmış materialları dinləyə-dinləyə tədriscən autentik, orijinal materiallara, dildaşıyıcının nitqini başa düşməyə hazır olur və oxşar, yəni səlis, rəvan, dil bacarıqlarına yiyələnirlər.

Nitq fəaliyyətinin digər növü, danışma tədrisinin əsas məqsədi tələbələrin müxtəlif situasiyalarda şifahi nitq ünsiyyətini həyata keçirmək qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir.

Yuxarı kurslarda tələbələr bir mövzudan digərinə asanlıqla keçə bilməlidirlər. Eyni zamanda sərbəstlik, dil vasitələrindən istifadə zamanı tələsmədən fikri ifadə, bu da təbii nitq ünsiyyətinə gətirib çıxarmalıdır.

Metodikada danışmanın tədrisi mərhələlər üzrə aparılır, həmin mərhələləri təhlil edək:

I mərhələ – hazırlıq mərhələsidir. Məqsəd: danışmanın bazasının formalaşmasıdır. Bu mərhələdə linqvistik avtomatizmlərin inkişafı, fonetik, leksik, qrammatik materialdan sürətli və səhsiz istifadə etmə bacarıqları formalaşır. Əsas diqqət forma və məzmunə verilir. Reproduktiv tapşırıqlar (təqlid, əvəzetmə), reproduktiv-produktiv tapşırıqlar (əvəzetmə, çevirmə, birləşmə) nəzərdə tutulur.

II mərhələ – hazırlıqlı nitqin tədrisidir. Məqsəd: danışmanın məzmun tərəfini formalaşdırır. Hazırlıqlı nitqin məzmunu ünsiyyət məqsədinə uyğun olan dil vasitələrinin seçilməsini öyrədir. Diqqət forma və məzmun arasında çevik şəkildə paylanır və adekvat məntiqi-struktur materialın köməyi ilə məzmunun ifadə edilməsinə yönəlir. Burada iki səviyyəni ayırmaq olar: mikromonoloqun və mikro-dialoqun səviyyəsi, yəni monoloji və dialoji nitqin əsas bölmələri formalaşır.

III mərhələ – hazırlıqsız nitqin tədrisi. Bu zaman təşəbbüslü, sərbəst danışma bacarıqlarının formalaşması və inkişafından söhbət gedir. Bu da nəticə etibarı ilə dil daşıyıcısının nitqini başa düşməyə və tərəfmüqabil olmağa zəmin yaradır.

Danışma tədrisinin müvəffəqiyyəti tələbələrin fərdi və yaş xüsusiyyətlərindən, mətnlərin linqvistik və diskurs xüsusiyyətlərindən

və nəhayət tələbələrin motivasiyasından və öyrənmə şəraitindən asılıdır. Aydınır ki, danışma bacarıqları özləri tərəfindən formalaşmır, yuxarıda göstərilən mərhələlərə uyğun olaraq öyrədilməli və xüsusi məşqlərdən istifadə edilməlidir.

Birinci fəsildə biz dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin linqvistik əsasları, pedaqoji-psixoloji əsasları və didaktik əsaslarını tədqiq etdik. Təlimin ilk mərhələsindən sonunadək, mərhələli öyrənmə prinsipinə müvafiq, yuxarı kurs tələbələrinə autentik materiallardan istifadənin, linqvistik, psixoloji və metodiki aspektlərinin, təsirini müəyyənləşdirməyə çalışdıq. Nəzəri məsələlərin praktik tətbiqə təsiri və autentik nitqi başa düşmə və bu nitqə qoşulma bacarığı tələbələrdə autentik materialların düzgün, məntiqli və ardıcıl tədrisi vasitəsilə formalaşdırılmasının mümkünlüyü qənaətinə gəldik.

“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında tələbələrdə autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının formalaşdırılması yolları” adlanan ikinci fəslin birinci paragrafı **“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisi zamanı istifadə olunan sillabus və dərslərin təhlili”** olduğu üçün dil fakültələrinin yuxarı kurslarında İngilis dilinin tədrisində autentik materialların mənimsənilməsi vəziyyətini təhlil etdik. III və IV kurslarda keçilən fənlərə nəzər saldıq. III kursda I və II semestrə İngilis dilini əsas fənn kimi tədris etmək üçün Nitq praktikası fənni (dərslək – Communicate, müəllif p.e.d., prof. G.Huseynzadə) – 75+75 saat həcmində, yalnız III kursun I semestrində seçmə fənn kimi “Business English”/İşgüzar İngilis dili” və ESP/Xüsusi məqsədlərlə İngilis dili fənləri tədris olunur. IV kursun I semestrində isə Nitq praktikası fənni “Academic Reading and Writing/Akademik Yazı və Oxu fənni ilə əvəz olunur. Saatların miqdarı 60 saatdır.

Baxmayaraq ki, seçmə fənlər “*Autentik materiallar*”ın tədrisində az əhəmiyyət daşıyır, biz tədqiqata əsas fənn blokundan olan fənləri cəlb etdik.

İngilis dili dərslərində “*Autentik materiallar*”ın tədrisi prosesində istifadə olunan dərslək və dərslək vəsaitlərinin təhlilinə gəldikdə isə qeyd edək ki, ADU-nun “Təhsil” fakültəsində III kurslarda “Communicate” kitabından istifadə edilir. 1-ci eksperiment zamanı

müşahidə edilən dərslərdə bu kitab haqqında müəyyən fikir və təəs-süratlar formalaşmışdır.

ADU-nun professoru, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Gülnar Cabbar qızı Hüseynzadənin müəllifi olduğu “Communicate”¹⁵ (Advanced English) kitabı 20 Tədris vahidindən /Unit-dən ibarət olub əlavə materiallarla birgə 284 səhifəni əhatə edir.

Unit 1-6 saat üçün nəzərdə tutulmuşdur və aşağıdakıları əhatə edir:

Communicate. Unit 1. “Mabel” by W.S. Maugham. Vocabulary. Conversation Development. Communicate. Unit 1. Dialog practice. Debates. Newspaper material + Vocabulary in Use (Units 9; 10).

Communicate dərslisinin təhlili ilə yanaşı, “Akademik yazı və oxu” fənninin tədrisində əsas dərslük kimi istifadə olunan George Bishop və James A.Solanın “Academic Writing and Reading” (2005) dərsliyini təhlil etdik.

Dərsliyin təhlili göstərir ki, günün tələbinə müvafiq, bu dərsliyin zəruri autentik materiallarla zənginləşdirilməsi ləbüddür.

III və IV kurslarda İngilis dili dərslərində əsas fənn kimi nəzərdə tutulan Nitq praktikası və “Akademik yazı və oxu” fənləri üzrə sillabüslər və dərslüklər təhlil olundu, müsbət cəhətlərlə yanaşı, çatışmazlıqlar da qeyd olundu, müvafiq tövsiyələr səsləndi və materialların təkmilləşdirilməsi məsələsi vurğulandı.

İkinci fəslin ikinci paragrafı **“Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisi zamanı istifadə olunan çalışmalar və onlardan istifadə imkanları”** adlanır. Bu paragrafda çalışma performansının keyfiyyətinin xarici dildə nitq fəaliyyətinin uğur qazanmasına təsir göstərdiyi, xarici dillərin tədrisinin aktiv xarakterindən irəli gələn çalışmalar, dil materialı və təyin olunmuş təlim məqsədlərinin həyata keçirilməsi arasında ünsiyyət forması kimi çıxış etdiyi, başqa sözlə, çalışmalar yalnız dil materialını mənimsəmək üçün bir vasitə deyil, həm də müxtəlif nitq fəaliyyətinin mənimsənilməsi vasitəsi olduğu nəzərə çatdırılır.

Metodika üzrə mütəxəssislərin çalışmalara müxtəlif yanaşmaları mövcuddur. Bəzi alimlər bunu tədris materialının metodik təşkilinin

¹⁵ Huseynzade, G. Communicate / G.Huseynzade. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 284 p.

struktur vahidi hesab edirlər. Digərləri bunu xarici dil nitq fəaliyyətinin tədrisi vahidi kimi görürlər. Çalışmalar müxtəlif tədris texnikalarını tətbiq edir, xarici dildə danışma vərdiş və bacarıqlarının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

İ.L.Bimin qeyd etdiyi kimi çalışmaların bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqəsi və onların səviyyələrarası keçidləri, yəni onların sistemi nitq fəaliyyətinin əsas növlərini öyrətmək üçün müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün hədəflənmiş hərəkətlər toplusunu təmin edir.

Xarici dillərin tədrisi ilə bağlı çalışmalar sisteminin problemi həll etməyin mümkün yollarından biri, xarici dil materialının mənimsənilməsinin dörd səviyyəsini müəyyənləşdirən E.I.Passov tərəfindən zamanında irəli sürülmüş yanaşmadır. Bu səviyyələri nəzərdən keçirək:

1-ci səviyyə – bu, müəyyən bir dil materialının (fonetik, leksik və qrammatik) mənimsənilmə səviyyəsidir.

2-ci səviyyə – nitq fəaliyyətinin hər hansı bir aspektinin, məsələn, fonetik, qrammatik və ya leksik baxımdan mənimsənilmə səviyyəsi.

3-cü səviyyə – bu hər hansı bir nitq fəaliyyətində (dinləyib-anlama, danışma, oxu və ya yazı) dil materialının tətbiqi səviyyəsi.

4-cü səviyyə ümumiyyətlə xarici dilin öyrənilməsinə təmin edir (nitq fəaliyyətinin bütün növlərindən eyni vaxtda istifadə).

E.İ.Passovun bütövlükdə dil öyrətmək üçün çalışmalar sisteminin qurulmasına ümumi yanaşması məntiq və inamı əsas götürməsidir. Eyni zamanda, onun danışmanın tədrisi üçün xüsusi çalışmalar sistemini təklif etdiyi model bacarıqların formalaşması mərhələlərini əks etdirmir.

İ.Rəhmanov hesab edir ki, çalışmalar sistemi dedikdə, onun tiplərinin düzgün seçimi, onların həyata keçirilmə ardıcılığı və yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

S.F.Şatılov çalışmalar sistemini müəyyən bir təhsil pilləsi üçün ən az əmək və vaxt sərf edərək verilən şərtlərdə nitq fəaliyyətinin bu növünün tələbələr tərəfindən ən uğurlu mənimsənilməsi üçün müəyyən sayda və ardıcılıqla yerinə yetirilən və nitq fəaliyyətinin mənimsənilməsinin ümumi didaktik prinsiplərini və psixoloji qanunauyğunluqlarını nəzərə alınmaqla lazımı növ çalışmaların ən optimal sistemi

kimi müəyyənləşdirir.

Danışmanın tədrisi üçün nəzərdə tutulan çalışmaları İ.A.Bredixina iki yerə bölür: 1) Hazırlıq – reproduktiv çalışmaları- danışmanın formalaşmasının əsasını (təqlid yolu ilə leksik, qrammatik, fonetik məşq çalışmaları, əvəz etmə, çevirmə, birləşmə və s.) təşkil edir. Bunlar şərti nitq çalışmaları və məşq çalışmalarıdır; 2) Produktiv çalışmaları tələbələrə ünsiyyət problemlərini həll edərkən inkişaf etdirdikləri bacarıqlardan istifadə etmək imkanı yaradır. Danışma tədrisinin əsas məqsədidir: (reproduktiv-produktiv – əvəz etmə, çevirmə, birləşmə vəs.) Bunlar şərti nitq çalışmaları və nitq çalışmalarıdır¹⁶.

Biz yuxarı kurs – III və IV kurs tələbələrinə “*Autentik materiallar*”ın tədrisində dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı kimi nitq fəaliyyət növləri üzrə bacarıqların tədrisi metodikasının linqvistik, pedaqoji-psixoloji və metodoloji əsaslarını nəzəri cəhətdən tədqiq etdik.

Autentik materialların tədrisi zamanı istifadə edilən dərslilər və çalışmaları sisteminin yararlı olub-olmamasını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə eksperiment təşkil etdik.

Eksperimentin məqsəd və vəzifələri: Bizim eksperimentin qarşısında duran vəzifələr dil fakültələrində “*Autentik materiallar*”ın səmərəli tədrisini təşkil etmək tələbələrə “*Autentik materiallar*”ın başa düşülməsi, qavranılması, ünsiyyətə qoşulma ilə bağlı bilik və bacarıqları inkişaf etdirmək, onların autentik nitqi başa düşmək üçün lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək və mövcud olanların təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin verilməsi məqsədini daşıyır.

Eksperimentin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- praktik dil materiallarını müəyyənləşdirmək;

- tədqiqatə cəlb edilmiş və ingilis dilində daha çox işlədilən “*Autentik materiallar*” ilə bağlı leksika, qrammatika, üslub və ifadə vasitələrini aşkara çıxarmaq;

- “*Autentik materiallar*”ın tədrisində lazım olan bilik və bacarıqları müəyyən etmək (nitq fəaliyyətinin dörd növü üzrə (etiket qaydaları, milli mentalitet, mədəniyyətlərarası ünsiyyət).

¹⁶ Бредихина, И.А. Методика преподавания иностранных языков. Обучение основным видом речевой деятельности / И.А.Бредихина. – Екатеринбург, – 2018. – с.41.

- dil fakültələrinin yuxarı kurslarında “*Autentik materiallar*”ın tədrisi təcrübəsi ilə tanış olmaq bu sahədə aparılan işlərin effektivliyinə nail olmaq.

Eksperimentin bir neçə fərziyyəsi ola bilər, onlardan bəziləri təsdiqlənə bilər, bəziləri isə yox.

“*Autentik materiallar*” ilə bağlı mənimsənilmiş biliklər (baza biliklər) müxtəlif nitq situasiyalarını (şifahi və yazılı) əhatə edən kommunikativ bacarıqların formalaşmasına yönəlsə, tənqidi idraki fəallıq və qarşılıqlı iştirak tələb edən interaktiv təlim üsullarından, yeni təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə olunarsa, “*Autentik materiallar*”ın təlimi zamanı tələbələr hərtərəfli şifahi və yazılı nitq bacarıqlarına yiyələnə bilər, orijinal nitqi lazımı səviyyədə başa düşüb, ünsiyyətə girə bilər və müxtəlif səviyyələrdə ölkəmizi təmsil edə bilər.

Pedaqoji və metodoloji xarakterli tədqiqat işləri ilə bağlı həyata keçirilən eksperimentlərin aparılması, bir qayda olaraq, bir neçə (bəzi mənbələrdə üç) istiqamətdə davam edir. Ən çox mərhələdən ibarət olan V.V.Sudakovun təsnifatıdır ki, ona görə eksperiment 6 mərhələdən ibarət olur: 1) təşkilati mərhələ; 2) diaqnostik mərhələ; 3) proqnostik mərhələ; 4) tətbiqi mərhələ; 5) təcrübi mərhələ; 6) ümumiləşdirici mərhələ¹⁷.

Bizim tədqiqat işimizdə əks olunmuş eksperiment 5 hissəni əhatə edir.

1. *Təşkilati mərhələ*. Eksperimentin təşkil olunması mərhələsi, ilk və əsas mərhələdir. Çünki eksperimentin uğurlu nəticəsi düzgün başlanğıcdan, daha dəqiq desək, düzgün təşkildən asılıdır.

2. *Diaqnostik (və ya müəyyənləşdirici) mərhələ*. Bu mərhələnin məqsədi tələbələrin nitq bacarıqlarının cari və faktiki inkişaf səviyyəsini yoxlamaqdır. Bu mərhələ 2017-ci ilin noyabr-dekabr ayları ərzində 5 həftə müddətində aparılmışdır. Bu mərhələdə eksperiment qrupundakı tələbələrdə bu fənnin tədrisi ilə bağlı müəyyən problemlərin olması üzə çıxmışdır. Onlarda autentik nitqin başa düşülməsinin və bu nitqə qoşulmanın lazımı səviyyədə inkişaf etməməsi və eləcə

¹⁷ Судаков, В.В. Педагогический эксперимент. Организация, методика, управление. Актуальный характер экспериментально-педагогической деятельности / В.В.Судаков. – Ленинград: Просвещение, – 1989. – с. 95.

də autentik materialların az olması müəyyənləşdirilmişdir.

3. *Proqnostik mərhələ*. Bu mərhələdə ADU-nun “Təhsil” fakültəsində tələbələrə “Autentik materiallar”ın tədrisi zamanı dildəyişiciləri ilə canlı ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf səviyyəsinin artırılmasına kömək etmək məqsədilə əvvəlcədən seçilmiş və hazırlanmış çalışmalar sisteminin köməyiylə tələbələrdə bu sahədə işgüzar danışıqlar, yazışmalar aparmaq, müxtəlif debatlarda iştirak etmək, bu sahəyə dair mətnləri oxuyub anlamaq və onları analiz etmək və əsası da, beynəlxalq xarakterə malik “*Autentik materiallar*”ın Azərbaycan mühitinə uyğun şəkildə tədris edilməsi sahəsində irəliləyişlərə nail olmağın mümkünlüyü proqnozlaşdırılmışdır.

4. *Təcrübi mərhələ (və ya tətbiqi mərhələ)*. Bu mərhələdə yeni metodikadan istifadə edərək ADU-nun “Təhsil” fakültəsində “Autentik materiallar”ın tədris edilməsini həyata keçirməkdir. “Autentik materiallar”la bağlı nəzərdən keçirilmiş xarici və eləcə də yerli mütəxəssislərin əsərlərindən bəhrələnərək, əldə etdiyimiz biliklərin qeyd edilən qrupda tətbiq edilməsi məhz bu mərhələdə aparılır.

5. *Ümumiləşdirici (və ya yoxlayıcı) mərhələ*. Ümumiləşdirici-sonuncu mərhələdə təcrübə işinin materialları bir daha nəzərdən keçirilmiş, alınan nəticələr sistemləşdirilmiş və nəzəri ümumiləşdir-mələr aparılmışdır.

Hər bir təcrübi-eksperimental tədqiqatın qarşısında müəyyən məqsədlər qoyulur və bu da eksperimentin reallaşmasına yardımçı olur. Eksperiment aparan tərəf bu işdə öz bilik, bacarıqlarını ortaya qoyur. Bu baxımdan bizim eksperimentin qarşısına aşağıdakı vəzi-fələr qoyulmuşdur:

1. Tədqiqatın I fəslində işıqlandırılmış nəzəri əsaslardan çıxış edərək təcrübi-eksperimental tədqiqatın bazasının müəyyənləşdirilməsi, təşkilati iş baxımından ardıcılığın təsvir olunması və əsaslandırılması.

2. Dil fakültələrində tələbələrə “*Autentik materiallar*”ın tədris olunacağı tələbələrin dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı, bacarıqlarının faktiki inkişaf səviyyəsini təyin etmək üçün diaqnostik metodikanın işlənib hazırlanması, təsvir olunması və eksperimental şəkildə aprobeasiya olunması.

3. Eksperiment və kontrol qruplarının təyini və seçimi.

4. Eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin şifahi nitq bacarıq-

larının faktiki inkişaf səviyyəsinin təyin olunmuş metodika üzrə müəyyənləşdirilməsi.

5. Müəyyənləşdirici eksperimentin nəticələrinin təhlili.

6. Müəyyənləşdirici eksperimentin nəticəsindən çıxış edərək yeni çalışmalar sisteminin məqsədinin təyin olunması.

7. Şifahi nitq bacarıqlarının inkişafı üçün vacib olan pedaqoji şərtləri müəyyən etmək, çalışmalar sistemini işləyib hazırlamaq, təsvir etmək və həmin çalışmalar sistemi əsasında dil fakültələrində tələbələrə “*Autentik materiallar*”ın tədrisində dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı bacarıqlarının mənimsənilməsi yollarının tədrisini təşkil etmək.

8. Dil fakültələrində tələbələrə “*Autentik materiallar*”ın tədrisi üçün nəzərdə tutulmuş yeni çalışmalar sistemi əsasında aparılmış eksperimental tədrisin nəticələrinin yoxlanılması.

9. Faktların, dəlillərin toplanması və onların qoyulmuş məqsədə müvafiq şəkildə təhlili.

10. Təcürbi-eksperimental tədqiqatın ümumi nəticələrinin sistəmləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi.

11. Həmin nəticələr əsasında dil fakültələrində tələbələrə “*Autentik materiallar*”ın tədrisi zamanı dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı bacarıqlarının hansı dərəcədə inkişaf etdirilməsinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat işinin eksperimental bazasını Azərbaycan Dillər Universitetinin “Təhsil-1” fakültəsinin III (və IV) kursu təşkil edir. Təcürbi eksperimental tədqiqatın aparılması üçün 2 qrup seçilmişdir. Təcürbi-eksperimental tədqiqatın I hissəsində, yəni diaqnostik (müəyyənləşdirici) eksperimentdə həm eksperiment, həm də kontrol qruplar, II hissəsində, yəni eksperimental tədrisdə yalnız eksperiment qrupu, III hissəsində, yəni yekun yoxlayıcı eksperimentdə yenidən həm eksperiment, həm də kontrol qruplarının fəaliyyəti əks edilmişdir.

Eksperimentin davam etmə müddəti 2017-2018-ci tədris ilinin I semestrində 60 saat, II semestrində də 60 saat təşkil edir.

Tədqiqat zamanı aparılan təhlillərdən görüldüyü kimi, dil fakültələrində “*Autentik materiallar*”ın tədrisinin əsas məqsədi İngilis dilinin mənimsənilməsində yerli və xarici ölkə təcrübəsi nəzərə

alınaraq yuxarı kurs tələbələrini spontan, autentik nitqə, dildəşiyicisi ilə real ünsiyyətə hazırlamaqdır.

Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisi yollarını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə mövcud ədəbiyyatın, təlim zamanı istifadə olunan sillabüslerin, dərslərlərin təhlili, ADU-nun “Təhsil-1” fakültəsində təcrübənin öyrənilməsi və apardığımız eksperiment aşağıdakı *nəticələrə* gəlməyə imkan verir:

1. Azərbaycan Dillər Universitetinin “Təhsil 1” fakültəsində İngilis dili dərslərində “*Autentik materiallar*”ın tədrisi zamanı istifadə edilən dərslərlik və dərslər vəsaitləri metodoloji baxımdan müasir tələblərə tam cavab vermir, müəyyən təkmilləşdirilməyə ehtiyac var.

2. Çalışmaların əksəriyyəti dil və şərti kommunikativ xarakterlidir və əksəriyyəti kommunikativ xarakterli olsa da, yeni yanaşmaya aksionel, perspektiv-aksionel yanaşmaya cavab vermir, autentik materiallardan istifadə bacarıqlarının inkişafını yetərinə təmin etmir.

3. Təqdim olunan materiallar tələbələrdə dil öyrətməyə yetərinə maraq oyatmır.

4. Təlim materialları tələbələrin nitq imkanlarının hər cəhətdən (monoloq, dialoq və ya qrup danışıqları aparmaq üçün) inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaratmır.

5. Tələbələrə təqdim edilən mətnlərə gəldikdə, onların konkret kontingent üçün müasir həyatı əks etdirməsi “*Autentik materiallar*”ın Azərbaycan universitetlərinin dil fakültələrində tədris olunmasını nəzərə alaraq, mövzuların seçilməsi prosesində milli və mədəni dəyərlərin, mənsubiyyətin, iqtisadi-siyasi vəziyyətin, biznes əlaqələrinin, mədəniyyətlərarası dialoqun və s. nəzərə alınması vacibdir.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq aşağıdakı təklifləri təqdim etmək istərdik:

1. Dil fakültələrində dərslər deyən (“*Autentik materialları*” tədris edən) müəllimlərin beynəlxalq treninqlərdə, dildəşiyicisi ilə ünsiyyətdə olması və aksionel, perspektiv-aksionel yanaşması ilə bağlı zəruri biliklərə yiyələnməsi əsas şərtidir.

2. Dil fakültələrində “*Autentik materialların*” tədrisinə ayrılmış saatların miqdarı kifayət deyildir (90+90+90) nəzərdə tutulması vacibdir.

3. Dil fakültələrində “*Autentik materiallar*”ın tədrisi üçün dilda-

şıyıcıları ilə birgə Azərbaycan auditoriyasına uyğun dərslik, vəsait və ya kitabların tərtib edilməsi labüddür.

Tədqiqatın məzmunu, əsas müddəaları və nəticələri iddiaçının çap etdirdiyi aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Hacıyeva Q.X. Tapşırıq əsaslı yanaşmadan istifadə edərək tələbələrin şifahi nitq ünsiyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları. Filologiya məsələləri, Bakı: Elm və Təhsil, 2013, №3. s. 404-410.

2. Hacıyeva Q.X. İngilis dilində şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində Jack C.Richards yanaşması. Beynəlxalq Elmi-Praktiki konfransın materialları (6-7 may). Bakı, 2013. s.77-79.

3. Hacıyeva Q.X. İngilis dilində ev oxusunun tədrisi zamanı “Ədəbi dairələrdən” istifadə yolları. Xarici Dillərin Tədrisinin aktual problemləri, Respublika Elmi-Praktik konfransı (7-8 may). Bakı, 2014. s.251-254.

4. Hacıyeva Q.X. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin səmərəli yolları. Tətbiqi Dilçiliyin Müasir Problemləri mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfrans (25-26 oktyabr). Bakı, 2018. s. 124-125.

5. Hacıyeva Q.X. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin metodiki əsasları. BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, №5, s.187-189.

6. Hacıyeva Q.X. Xarici dillərin tədrisində tələbəyönümlü yanaşma əsas pedaqoji amil kimi. BSU, Elmi əsərlər İctimai-siyasi elmlər seriyası. Bakı, 2018. №2, s.107.

7. Hacıyeva Q.X. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin didaktik əsasları. Azərbaycan Pedaqoji Universiteti, Linqvistika Problemləri, 2021. №1 (20). s. 147-153.

8. Hacıyeva Q.X. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında autentik materiallardan istifadənin tədrisinin linqvistik əsasları. Naxçıvan: Nuh, Naxçıvan Universiteti, Elmi Əsərlər, 2021. Cild 2, № 2. s. 309-319.

9. Hajiyeva G.Kh. Factors ensuring success in oral speech teaching. Proceedings of the Third International Scientific Conference Education and Science in a Changing World: Problems and Prospects for Development Dnipro, Ukraine March 26-27, 2021

Part I. p. 218-219

10. Hajiyeva G.Kh Ways to use authentic reading and complete task types. Актуальны питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2021. Випуск 35. Том 2. с. 197-203

Dissertasiyanın müdafiəsi 31 oktyabr 2025-ci il tarixdə saat 12⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində fəaliyyət göstərən FD 2.15 Dissertasiya Şurasının nəzdindəki BED 2.15/1 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Kitabxana-İnformasiya Mərkəzində tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 30 sentyabr 2025-ci il tarixdə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.09.2025
Kağızın formatı: 60x84^{1/16}
Həcm: 44545 işarə
Tiraj: 100